

I.

**DR. CSÁKÁNY BÉLA REKTOR BESZÉDE AZ EGYETEM
1988. SZEPTEMBER 3-I TANÉVNYITÓ KÖZGYŰLÉSÉN**

Az ifjú embert, aki elszánja magát, hogy életének néhány esztendejét egy egyetem falai között töltse el, rendszerint kettős cél vezérli. Egyrészt, olyan életpályára kíván felkészülni, amely – tapasztalatai vagy reményei szerint – érdekes munkát, társadalmi megbecsülést, felemelkedési lehetőséget és nyugodt megélhetést biztosít; másrészt, vonzza a tudomány, amely – tanulója és művelője számára egyaránt – feltárja az ismeretlen tényeket és rendszerbe foglalja a már megismerteket. A kezdő egyetemi hallgató eme kettős céljában ott tükröződik az egyetemek, mint a társadalom intézményének kettős hivatása: műhely az egyetem, ahol a társadalom gépezetének legfinomabb működésű csavarjait csiszolják fényesre; de színhelye a kutatásnak, az ismeretlenbe hatolás odisszeuszi kalandjának is, amelyről a fortélyos görög így vall az újkori költő szavaival: „Minden tapasztalás látkörén túl ott tündöklök a be nem járt világ, s szegélye úgy fut, ahogy üldözöm.”

Mióta egyetem van a Földön, tevékenységét mindig ez a két szerepe szabta meg, koronként változó tartalmakkal és hangsúlyokkal. S az egyetem, mint intézmény, történelmileg sem csekély idő óta létezik: 1088-ban, pontosan 900 évvel ezelőtt jött létre Európa (és a földkerekség) első egyeteme az itáliai Bolognában. Végéhez közeledő évezredünk történetét végig kíséri tehát az egyetemek története, s a nevezetes évforduló lehetőséget nyújt, mi több, illendővé teszi, hogy – keletkezésére visszapillantva – az egyetemnek az ezredforduló küszöbén az emberiség, az országok és a kisebb közösségek életében betöltendő hivatásáról nyilvánosan gondolkodjunk.

Időszámításunk ezredik esztendejére csodavárással készült a világ. Tudjuk, hogy magyar népünk európaivá válásában is segített ez a csodavárás. A nevezetes év eseménytelen elmúlása intellektuális megrázkódtatással, a világi hatalom pozícióinak erősödésével járt, és az egyházi és világi uralkodók közti hatalommegosztás szabályozásának igényét

keltette fel. Talán nem valóságtól elrugaskodott a feltételezés, hogy ilyen indítatásból kezdett újra fejlődni a jogtudomány, először Itáliában, s ilyen körülmények között állt össze az első universitás, mint a tudomány mesterembereinek céhe, amely magába foglalta a tudomány inasait és legényeit, a diákokat is. Az egyetem tehát kezdetben — mai szót használva — érdekvédelmi szervezet volt, maga a tanintézmény a *studium generale* nevet viselte. Együttesen a *studium generale* és a kebelében működő *universitas magistrorum et scholarium* pedig tanárok és diákok olyan közösségeként kezdte meg történelmi pályáját, melynek testületi létét világi vagy egyházi hatóság elismerte és jóváhagyta, s amelyet más iskolák fölé az emelt, hogy számos tudományágban folytatott tanító és vizsgáztató munkát, s jogosítványa volt tudományos fokozatot, azaz tanítási engedélyt nyújtani az arra érdemeseeknek.

A hatalom hamar felismerte az egyetemek szerepét, másrészt a tudományra, mint erős támaszra tekintett. Ezért már a 12. században megjelent az egyetemi autonómia, amely magába foglalta az egyetem területének sérthetetlenségét, és azt a jogát, hogy a hozzá tartozó személyek ügyeiben maga ítélkezzék. Más privilégiumok is az iparúzők céhei fölé emelték az universitasokat, így pl. a *cessatio* lehetősége. Ez a latin szó az egyházi használatban azt az eljárást jelentette, mellyel az egyház engedelmességre szoríthatta a renitens hívőket vagy közösségeiket: a szentségek kiszolgáltatásának szüneteltetését. (Az egyetemekre vonatkoztatva pedig *cessatio* azt jelentette, hogy az egyetem szüneteltette az oktatást és vizsgáztatást, ezzel tiltakozva valamely méltatlan bánásmód, vagy jogainak megsértése ellen.)

Mindez azt mutatja, hogy a gyakran sötétnek nevezett középkorban kellő tiszteletben részesültek a tudomány műhelyei. Mivel jogaikat a legfőbb egyházi vagy világi hatalomtól kapták, megengedhették és olykor meg is engedték maguknak a helyi hatalommal való szembenállás fényűzését. Természetesen, mindig is függött az egyes egyetemek tanárainak emberi és tudósi tartásától és magatartásától, hogy az adott egyetem kicsinyes érdekek után futó emberek provinciális gyülekezete-ként, vagy tanulóit távoli földről is magához vonzó nagyhirű tudományos iskolaként folytatta működését. Az első egyetem, Bologna, végig megőrizte hírnevét. Fennállásának első évszázadában korának vezető jogi iskolája volt, s ennek megfelelően hallgatóinak többségét felnőtt, egyházi vagy világi tisztséget már betöltő férfiak — esperesek, kanonokok, iskolamesterek — alkották. Később orvosi kart is felállított, majd — e

gyakorlati tudományok után — a filozófiának és humanioráknak is otthont adott falai között, az ókori tudomány újjászületésének egyik központjává vált. Tudós tanártársaim a megmondható, hogy az egyes tudományok területén mely, évezreddel korábban félbehagyott gondolatsorokat folytattak tovább a bolognai professzorok. A magam szakterületéről mondok csupán példát. Az absztrakt algebra, amely végső soron az anyag szerkezetének és az emberi gondolkodás törvényeinek elméleti tisztázásához egyaránt hozzájárul, jól követhető módon gyökerezik a 16. századi Bologna három kiválósága — Tartaglia, Cardano és Ferrari — eredményeiben, akik először léptek túl az antik görög algebrán, megmutatva, hogyan lehet megoldani a harmadfokú és negyedfokú egyenletet.

Ugyanabban az évszázadban a mi országunk történelme számos nehéz időszakának egyikét élte át. Emléke is alig maradt fenn a korábban rövid ideig virágzó pécsi és budai egyetemeknek, a magyarság három országrészre darabolva, pusztá létezéséért küzdött. Jelképként is felfogható, hogy a végveszéllyel fenyegető történelmi kihívásra az ország többek között két egyetem alapításával válaszolt. Nyugat-Magyarországon 1635-ben jött létre a nagyszombati egyetem, amely azóta is megszakítás nélkül működik, miután a török veszély elmúltával Budára költözött, s ma az Eötvös Loránd Tudományegyetemben és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolában él tovább. A keleti országrész, Erdély egyetemét 1581-ben alapította Báthori István erdélyi fejedelem, az időben egyszersmind Lengyelország királya, akinek a Dóm téri Pantheonban elhelyezett szobrán ezért áll az „egyetem alapító” felírás. Ezt az egyetemet már a 17. század elején megszüntette a vallási türelmetlenség, s Kolozsvár csak 1872-ben kapott újra egyetemet: azt az egyetemet, amely az első világháború után 1921-től Szegeden folytatta működését, *de iure* 1940-ig, *de facto* pedig mind a mai napig, amikor is a 68. szegedi egyetemi tanév megnyitására gyűltünk össze.

Az évszázadok során Bologna nyomdokaiba olyan nagy számú, hasonló célokat követő intézmény lépett, hogy napjainkban hatalmas, évről-évre megjelenő kötetet tölt ki a legszűkszavúbb ismertetésük is. Itáliát Franciaország követte: a párizsi egyetem is már több mint 800 éves és mindmáig a világ egyik vezető egyeteme. Nagyjából ugyanabban az időben jött létre Oxford és nem sokkal később Cambridge. Közép-Európa első egyetemei, Prága és Heidelberg túl vannak a hatszázadik évfordulón. Ma sok európai városnév hallatán az egyetem képzete merül

fel, akkor is, ha e városok esetleg több más szempontból is jelentősek. Elegendő itt csak néhányat említeni közülük: Salamanca, Tübingen, Göttingen, Basel és Uppsala. Napjainkban, összhangban a nagyvárosok számának növekedésével, s azzal a ténnyel, hogy egyes országok gazdagok, egyes más országok pedig nem kívánnak örökké szegények maradni, gyorsan növekszik az egyetemek száma, s közülük sokan gyarapodnak szellemiekben és materiálisan egyaránt.

Am egy egyetem anyagi helyzete, felszereltsége nem szükségképpen határozza meg az adott társadalomban betöltött szerepét, hosszú távú társadalmi hasznosságát. Hasonlóképpen, egy egyetem működésének összhangja az adott társadalom deklarált célkitűzéseivel önmagában nem biztosítja az egyetem maximális hozzájárulását a haladáshoz, hiszen a kitűzött célok változtatásra szorulhatnak. Ezért bizonyára nem érdektelen megfogalmazni a ma számára az egyetemek működésének olyan elveit, amelyek anyagi helyzetüktől és társadalmi környezetüktől függetlenül alkalmazhatók. Ezek az elvek az egyetemek történetének kilenc évszázados hagyományain túl arra az egyszerű axiómára alapozhatók, hogy az ismeretek gyarapítása és terjesztése a társadalmat végső soron jobbá, azaz egészében szilárdabbá, tagjai számára kedvezőbbé teszi. Jóllehet a nagy francia filozófus, Jean Jacques Rousseau mellett mások is joggal vonták kétségbe ennek az axiómának a korlátlan érvényességét, ma úgy érezzük, hogy, ha egyidejűleg behatolunk a természet titkaiba, egyre jobban megtanuljuk az agyunk és kezünk által alkotott világ sajátosságait, feltárjuk az általunk alkotott társadalom mozgóerőit és – végül, de nem utoljára – megismerjük önmagunkat, akkor közösségeink ellenállóbbá és elviselhetőbbé válnak.

Ebből kiindulva és élve az évforduló kínálta lehetőséggel, a bolognai egyetem javaslatára néhány más európai egyetem megfogalmazta az egyetemek korunkban betöltendő hivatásának legfontosabb elveit, azzal a szándékkal, hogy e hónap 18-án, amikor számos egyetem képviselői legidősebb testvérük köszöntésére összegyűlnek Bolognában, a megfogalmazott elvekkel való egyetértésüket aláírásukkal kinyilváníthassák.

Az első alapelv azt mondja ki, hogy az egyetemnek, amely kritikus módon hozza létre és terjeszti a kultúrát – azaz tevékenységével állandóan túlhalad és hatályon kívül helyez régi „igazságokat” – kutató és oktató tevékenységében minden politikai és gazdasági hatalommal szemben erkölcsi és tudományos függetlenséggel kell rendelkeznie.

Nem kell bizonygatnunk, hogy ehhez az ideális állapothoz manapság a legszereńcsesebb egyetemek is legfeljebb közelítenek. Mégis deklarálni kell – a mondott, sarkított formában – a kételkedés jogát a társadalom adott pillanatban uralkodó felfogásával és elvárásaival szemben is. Marx Károly kedvelt mondása volt: „Omnium dubitare” – mindenben kételkedni; aminek az értelme nem az, hogy semmit sem fogadjunk el, sokkal inkább az, hogy semmit se fogadjunk el, amíg meg nem gzőzöttünk helyességéről. Fontenelle, a francia szellem sajátos villanásával ezt így fejezi ki: „Csak eszünk egyik felével kell elhinni a dolgokat, a másik felét szabadon kell hagyni az ellenkezőjük befogadására, ha szükséges.”

A második elv az oktatásnak a kutatástól való elválaszthatatlansága. Ez összecseng Eötvös Loránd sokat idézett rektori székfoglaló beszédének egyik gondolatával. A nagy magyar fizikus, a tudományos kutatást sürgetvén, a következőket mondja: „Tudományos a tanítás ott, de csakis ott, ahol tudósok tanítanak. Hozzátehetem, hogy tudóson nem a sokat tudót, hanem a tudomány kutatóját értem. A tudós . . . annál biztosabban fogja hallgatóinak érdeklődését felébreszteni, mennél inkább sajátja az a gondolatmenet, amelyet követ . . . Az ilyen előadások nem adhatnak annyit, amennyit egy nagy kézikönyv elolvasása adna, de lehetővé teszik azt, ami ennél sokkal fontosabb . . . , hogy tudniillik már a kezdő is bepillantasson a tudomány lényegébe, s ne csak eredményeit csodálja meg, hanem kutatásának módszereivel is megismerkedjék.”

A harmadik alapelv az oktatás és kutatás szabadságának biztosítása az egyetemek és a hatóságok által egyaránt. Hosszú időn keresztül közmeggyőződés volt, hogy az oktatás tartalmának pontos előírása, a kutatás témájának, mi több, eredményeinek részletes megtervezése lehetséges, és szükséges a társadalom harmonikus fejlődéséhez. Ma tudjuk már, hogy a hierarchikus irányítás még az anyagi termelés körében is csak átmenetileg hozhat eredményeket, az ismeretek termelésének folyamatában pedig bizonyos, hogy kevés előnye mellett sok hátránnyal jár. Természetesen, az oktatás és kutatás a társadalom életének alkotó-eleme, ezért a társadalomnak ezeket valamilyen módon szabályoznia kell. A szabályozás azonban – e harmadik elv szerint – nem korlátozhatja új igazságok felismerését és terjesztését az egyetemek falai között.

Végül a negyedik elv a kultúrák kölcsönös megismerésének és egymásra hatásának szükségessége. Ez azt jelenti, hogy az egyetem kötele ssége, hogy túllépve földrajzi és politikai határokon, segítsen az egyes

kultúrák sajátos értékeinek más kultúrák számára hozzáférhetővé tételében. Különös jelentősége van ennek az elvnek a hazai egyetemek számára, amelyek Kelet-Közép-Európában, fejlődésükben szétvált, de egyaránt európai kultúrák határvonalán azzal a parancsoló szükséggel néznek szembe, hogy elméletileg megtalálják és gyakorlatban tanítsák az egyensúlyt az olyan komplementer (egymást kiegészítő) klasszikus értékpárok között, amilyenek a szabadság és egyenlőség, a szocializmus és a demokrácia, a társadalom haladása és természeti környezetének megőrzése.

Ezek az elvek válhatnak a kétezredik év értelmiségét, szellemi munkásait képző intézmények iránytűivé a hátralevő bő évtized bonyolult társadalmi, anyagi és szellemi mozgásai közepette. Ilyen elvek alapján, vagy ezekhez közelítve oktatják, nevelik, orientálják földrészünk sok egyetemén – szeretném hinni: előbb-utóbb minden egyetemén – azokat a fiatal embereket, akik ezekben a napokban kezdik meg felsőbb tanulmányaikat. Seregükből hadd emeljem most ki azt a közel 800 leányt és ifjút, akik holnapután először ülnek be a József Attila Tudományegyetem padjaiba. Kedves gólyáink! Jelenlegi felvételi rendszerünk szerinti Önök egy nehéz, kockázatos verseny győztesei; mondhatnánk: a kiválasztottak. Kérem, ne okozzanak csalódást azoknak a tanároknak, akikkel a felvételi vizsgákon találkoztak; de ne okozzanak csalódást szüleiknek sem, saját maguknak sem. Alkalmazzák a kételkedés elvét, melyet említettem; bátran kételkedjenek abban, amit mi, tanáraik mondunk. Bátran, de ne öncélúan; ítéljék meg, mi az igazság, s szükség esetén azt is, mi az elvetendő szavainkban. És ami sokkal nehezebb: tanuljanak meg kételkedni saját gondolataikban is, hogy azokat újragondolva, biztosabb alapokon álló igazsághoz jussanak. Kívánom, hogy szellemi erőfeszítéseiket gyakran fejezzék be az ősi latin szavakkal „quod erat demonstrandum” (szabadon fordítva: „ezzel be is bizonyítottuk azt, amit akartunk”), hiszen ez szolgál a közösség javára és saját örömünkre, de békéljenek meg azzal is, hogy gondolatmenetüket olykor így kell bezárni: „quod autem potest esse totaliter aliter” (ami magyarul körülbelül annyit tesz, hogy „ennyit tudtam mondani a dologról, ami azonban egészen másképpen is állhat”). Dolgozzanak sokat, de ne tagadják meg maguktól a sportot, a táncot, a dalt se; éljenek a lehetőséggel, amelyet ez az egyetemi város kínál. Kívánom és elvárom, hogy a Szegeden töltött évek alatt fényesre csiszolódjanak!

Végül a megjelent kedves szülőkhöz fordulok. Szívüket most öröm tölti el, s bizonyára nem kis gondjuk, hogyan segíthetik gyermekeiket tanulmányaikban. Egy nagy angol államférfi, Winston Churchill, a következő, tréfásan hangzó, de mély tartalmú szavakkal fordult a brit szülőkhöz: „Ne adjatok a fiataloknak pénzt. Ha tehetitek, adjatok nekik lovat.” Churchill a brit világbirodalmat szerette volna fenntartani, amihez katonák kellene, erős lábbal, erős karral; márpedig a ló a katona karját-lábát meghosszabbítja. Mi Magyarországot szeretnénk felvirágoztatni, s ehhez ma elsősorban ész kell. Mi hosszabbítja meg az emberi észet? Gutenberg találmánya, a könyv, és Neumann János találmánya, a számítógép. Kérem, ha tehetik, adjanak gyermekeiknek számítógépet, adjanak nekik könyveket!